

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Жиравецький Тарас Михайлович

УДК 340.15 (477)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОРМ
ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У СКЛАДІ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ).**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор
Заслужений працівник освіти України
РОССИХІН Василь Васильович,
Харківський національний університет
радіоелектроніки, проректор з
інноваційно-корпоративної роботи та
адміністрування

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент
БАРАБАШ Ольга Олегівна,
Львівський державний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
загально-правових дисциплін Інституту
права

кандидат юридичних наук,
ПОДОЛЯН Юлія Олександрівна,
Державний університет інфраструктури та
технологій, старший викладач кафедри
господарського та транспортного права
юридичного факультету

Захист відбудеться 28 вересня 2021 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 25 серпня 2021 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному перехідному етапі розвитку та впровадження земельної реформи в Україні найважливішим завданням залишається проблема реформування відносин у сфері земельної власності. Становлення української державності проходить в досить непростих умовах і у складній суспільно-політичній обстановці. В таких умовах особливого значення набувають земельні відносини, пов'язані, мабуть, з найголовнішим питанням економіки країни в цілому: з питанням права власності на землю. Відтак, на даний момент перед нашою державою стоїть складне завдання завершення реформування земельних відносин та створення української національної системи землекористування, яка дозволила б поєднати свободу володіння землею, її ефективне використання та соціальну справедливість при розподілі землі. У зв'язку з цим найбільшої актуальності набуває питання про можливість і доцільність запровадження тих чи інших форм власності на землю, так як різні форми земельної власності здатні вплинути на земельні відносини, покращуючи їх зміст або перешкоджаючи їх розвитку.

Актуальність теми дисертації обумовлена, перш за все, важливістю предмета її дослідження. Земельні відносини є одним із стрижневих елементів характеристики будь-якого суспільства, в тому числі українського суспільства досліджуваного періоду. Еволюція форм власності на землю в розглянутий період відображала магістральний напрям розвитку з усіма його суперечностями і проблемами. Сучасні реформи здійснюються в умовах перерваної історичної традиції приватновласницьких відносин, в тому числі і в сфері землекористування, а отже реформування цієї сфери відносин передбачає як використання досвіду розвинених країн, так і врахування власного – позитивного і негативного – історико-правового досвіду регулювання земельних відносин. В той же час, вивчення історичного процесу становлення та трансформації форм власності на землю надасть можливість краще зрозуміти сенс і зміст конструкцій сучасних форм власності на землю, а також передбачити ґрунтовність, допустимість і наслідки тих чи інших нововведень в сфері сучасного земельного законодавства.

Загальновідомо, що правове забезпечення та регулювання земельних відносин – велика і складна проблема, яка визначається сукупністю відносин між суб'єктами різних галузей права з приводу використання землі як обмеженого природного ресурсу. Відтак, земельні відносини включають в себе відносини щодо володіння, користування і розпорядження земельними ділянками як певними матеріальними

благами, тобто об'єктами цивільних прав. Але найголовнішим питанням в сфері земельних прав, є, звичайно ж, власність на землю. Класична юриспруденція розуміла власність як необмежене і виняткове правове панування особи над річчю, як право вільне від обмежень за самою своєю суттю і абсолютне зі свого захисту. Однак необмежене нічим право власника нерухомого майна розпоряджатися ним на свій розсуд не є необмеженим у класичному розумінні, так як ця приватна власність пов'язана міркуваннями так званої соціальної функції, служінням суспільному інтересу, у зв'язку зі специфікою самого об'єкта права власності – землі. Проблеми правового регулювання земельних відносин породжені внутрішньою їх складністю: тісним переплетенням в них приватних та публічно-правових елементів. Як наслідок цього, в даний момент правове регулювання цих відносин здійснюється нормами двох галузей – цивільного і земельного, між якими нерідко виникають колізії та прогалини, що прямо й опосередковано впливає на процес наукового обґрунтування досліджуваної проблематики.

В сучасних умовах проблематика пов'язана із дослідженням правового регулювання земельних відносин посідає чільне місце серед наукових досліджень провідних вчених – філософів, економістів та правників, відтак, серед останніх варто виділити особливий внесок таких як: Б. С. Бачур, О. О. Барабаш, М. Ю. Бурдін, О. С. Гиляка, О. М. Головкин, В. Д. Гончаренко, К. Р. Добкіна, Є. С. Дурнов, В. Р. Жвалюк, Ю. М. Кириченко, О. Л. Копиленко, В. С. Кульчицький, М. Є. Махаринець, Ю. О. Подолян, В. В. Россіхін, В. В. Руденко, С. М. Стременовський, Ю. М. Рабінович, В. М. Юрченко, М. М. Шевердін, А. Є. Шевченко, О. Н. Ярмиш тощо.

Водночас, беззаперечним постає той факт, в історико-правовій науці немає комплексних робіт, в яких в широкому історико-правовому контексті простежувалася б еволюція поземельних відносин та форм власності протягом усього історико-правового періоду знаходження українських земель у складі Російської імперії. За цей час неодноразово змінювалися уявлення про правову природу поземельних відносин, титулах землеволодіння та землекористування, права на землю тих, хто її обробляє. Натомість в опублікованих роботах, з цієї проблематики, є ряд аспектів, які потребують подальшої поглибленої розробки. Тому розгляд цих процесів в історико-правовому ракурсі є вельми важливим і актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилося відповідно до планів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ. Робота відповідає пріоритетним напрямкам розвитку правової науки, що визначені Стратегією розвитку наукових досліджень Національної

академії правових наук України на 2016-2020 роки, а також здійснення у відповідності до наказів МВС України від 15.05.2007 № 154 «Про організацію наукової діяльності в системі МВС України», від 11.06.2020 № 454 «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020 – 2024 роки».

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення закономірностей та організаційно-правових засад становлення та трансформації форм власності на землю у досліджуваний період на основі системного історико-правового порівняльного аналізу найрізноманітніших архівних джерел, нормативно-правових актів й наукової літератури.

Визначена мета обумовила постановку та вирішення таких дослідницьких задач:

- вивчити та систематизувати архівні матеріали і джерела права, проаналізувати та порівняти нормативно-правові акти і наукові дослідження відносно теми дисертаційної роботи у досліджуваний період;
- дослідити сутність та генезис становлення підходів до визначення поняття «право землекористування» та «право власності на землю» у системі політико-правових учень;
- проаналізувати наукову періодизацію становлення та трансформації форм власності на землю на українських територіях у XVIII – XX столітті;
- показати правову природу та конкретні історико-правові умови формування інституту права власності на землю;
- виявити загальні закономірності та особливості правових засад забезпечення захисту юридичних прав та свобод у сфері землекористування;
- з'ясувати причини, що сприяли становленню та трансформації форм власності на землю на українських територіях;
- охарактеризувати правове становище та роль органів та установ кредитно-фінансової системи у становленні нормативно-правових засад регулювання земельних відносин;
- з'ясувати особливості організаційно-правових засад становлення інституту права приватної власності на землю на українських територіях;
- обґрунтувати специфіку нормативно-правового забезпечення права власності на землю на українських територіях в досліджуваний період.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, що пов'язані із землекористуванням та землеволодінням в Україні в їхньому історичному осяганні.

Предметом дослідження є становлення та трансформація форм власності на землю на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із моменту включення українських земель до складу Російської імперії, що пов'язано із необхідністю відстежити та показати становлення та трансформацію форм власності на землю, аж до буржуазно-демократичної революції 1917 року.

Територіальні рамки дослідження становлять українські губернії, які входили до складу Російської імперії.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод наукового пізнання (при аналізі нормативно-правового оформлення земельних відносин у динамічному вимірі з метою висвітлення основоположних понять та закономірностей), в рамках якого було застосовано методи аналізу і синтезу (в основі дисертаційної роботи лежить принцип наукової об'єктивності, який враховує цілісну систему факторів, що вплинули на формування правового регулювання та формування інституту права власності на землю з урахуванням правил сходження від абстрактного до конкретного, від простого до складного), історичного (при дослідженні генезису земельних правовідносин у системі політико-правових учень), соціологічного (при висвітленні організаційно-правових засад становлення та трансформації форма власності на землю в контексті державно-управлінської діяльності), статистичного (при узагальненні архівних матеріалів та статистичної інформації), порівняльно-правового (при порівнянні особливостей становлення інституту землекористування та права приватної власності на землю на різних історико-правових етапах українського державотворення), структурно-системного і структурно-функціонального (при пізнанні правового регулювання здійснення прав у сфері землекористування та нормативно-правових засад регулювання земельних відносин в цілому).

Окрім того, використовувалися спеціальні методи: історико-генетичний (при аналізі розвитку правового регулювання земельних відносин в історичному русі); історико-порівняльний (при розкритті сутності явищ та процесів, які стали об'єктом дослідження), історико-системний (при цілісному дослідженні становлення та трансформації форм власності на землю у представлені історико-правові хронологічні рамки).

Емпіричну основу роботи склали результати вивчення матеріалів фондів архівних установ України: Державний архів Київської області (фонд 36, 210, 290, 298, 324, 329, 333, 511, 717, 859, 868, 1113, 1240, 1344, 1635, 1636, 1640, 1662, 1727, 1793); Державний архів Одеської області

(фонд 2, 750); Державний архів Харківської області: (фонд 94, 592, 594, 872, 876, 292, 372, 717, 7, 373, 132). Додатково було використано й деякі архівні відомості представлені у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державному архіві Рівненської області (ДАРО), Державному архіві Волинської області (ДАВО), Державному архіві Львівської області (ДАЛО) та Державному архіві Тернопільської області (ДАТО) тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у юридичній науці надано обґрунтування та історико-правовий аналіз форм власності на землю на українських землях у складі Російської імперії. В межах дисертаційної роботи обґрунтовано низку наукових концептуальних положень, висновків та узагальнень, які характеризуються важливим значенням у розвитку історико-правової науки України, зокрема:

уперше:

- доведено, що в основі зародження права власності у сфері земельних відносин в період знаходження українських земель у складі Російської імперії лежала свобода особистості, яка включала право розпоряджатися собою і своїм майном на умовах, що визначаються на власний розсуд згідно положення в суспільстві, яка згодом призводить до встановлення як особистої, так і поземельної залежності між політично та економічно-сильними і слабкими представниками землеволодіння, що постало наслідком ослабленням общинних зв'язків та підвищення ролі окремої особистості, яка не розглядалась як суб'єкт права взагалі;

- акцентовано увагу на тому, що першочергово інститут права на землю включав такі правомочності як володіння та користування, а право розпоряджатися земельною ділянкою гарантувалося лише у вигляді можливості укладення окремих правочинів, які закріплювались нормами позитивного права щодо об'єктів нерухомого майна в силу відсутності особливого правового режиму землі як об'єкта цивільно-правового обігу;

- констатовано, що земля, де-факто, перебуваючи в оперативному управлінні та віданні громад, уособлювалась як об'єкт державно-управлінської діяльності, який отримував правове регулювання державою в особі відповідної громади, що займалась розподілом земельних ділянок між селянами, забезпечувала контрольно-наглядові функції за їх належним використанням, стягненням зборів та податків, застосовуючи на рівні норм публічного права – норми звичаєвого права як регулятор земельних відносин;

- визначено, що на українських землях, які перебували у складі Російської імперії правовий режим володіння та користування землею диференціювався в залежності від специфіки місцевих звичаїв, а його

уніфікація обмежувалась відсутністю належного правового регулювання всіх сфер суспільних відносин пов'язаних із користуванням, перерозподілом та охороною земель, що знайшло своє відображення в численних архівних джерелах, які розпорошено містять досить різні, а іноді й протилежні способи реалізації окремих правомочностей щодо володіння та користування земельними ділянками та землі взагалі;

- доведено, що правове регулювання земельних відносин та визначення форм власності на землю здійснювалося крізь галузь приватного права як наслідок в силу своєї специфіки численні норми у сфері землекористування закріплювались в підзаконних актах у сфері сільського господарства, лісових та будівельних статутах, що гальмувало процес становлення окремої галузі права та забезпечення раціонального та ефективного використання земель;

- показано, що розглядаючи різні правові форми землекористування стає очевидним, що необхідною умовою стабільного та ефективного землекористування є стабільність юридичних конструкцій, що регламентували права на земельну ділянку, відтак різні види та форми землекористування виступали як правові форми забезпечення загальних юридичних прав та гарантій землевласників, а також користувачів земельних ділянок;

удосконалено:

- напрацьовано в межах харківської історико-правової школи наукову періодизацію еволюції права власності на землю у досліджуваній період шляхом виокремлення трьох етапів: перший (XVIII – перша половина XIX століття) – становлення нормативних засад щодо надання правомочностей на придбання землі окремих верств населення; другий (друга половина XIX століття) – реформування нормативно-правових засад регулювання земельних правовідносин за наслідками державно-правових реформ; третій (початок XX століття) – реформування форм селянського землекористування;

- ключові наукові положення щодо розмежування права власності на землю в досліджуваній період на два види: право володіння і користування та право розпорядження, що свідчить про законодавче та науково-теоретичне закріплення лише окремих видів права власності;

- ключові підходи розуміння поняття «право землекористування» в частині його двоаспектного значення: як територіальне утворення, тобто частина земельного фонду та як форма користування земельною ділянкою;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо системи органів та установ, а також тогочасних установ банківської системи, які прямо та опосередковано брали участь у становленні та трансформації форм власності на землю;

- положення про основні форми, зміст, спрямованість, організаційну структуру органів публічної влади у системі контрольно-наглядової діяльності за відносинами у сфері землеволодіння та землекористування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації, основні положення та висновки, викладені в ній, можуть бути використані:

у навчальному процесі – при підготовці спеціальних навчальних посібників та підручників із історії держави і права України, історії держави і права зарубіжних країн, теорії держави і права, цивільного права, земельного права;

у науково-дослідній сфері – як фундаментальна основа для подальших історико-правових, теоретико-прикладних досліджень становлення та трансформації нормативно-засад правового регулювання земельних відносин та форм власності на землю;

у правозастосовній діяльності – результати дисертаційного дослідження сприятимуть порядку функціонування органів та посадових осіб місцевого самоврядування;

у галузі правотворчої діяльності – для вдосконалення земельного законодавства;

у правовиховній діяльності – для підвищення рівня правосвідомості, професійно-правової культури службових та посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, а також дослідників-правників.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлені у доповідях на наукових, науково-практичних та інших наукових заходах: Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства (Харків, 17–18 лютого 2017 р.); Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього (Дніпро, 13–14 січня 2017 р.); Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 26–27 жовтня 2018 р.); Сучасне правотворення: питання теорії та практики (Дніпро, 31 травня – 1 червня 2019 р.); Право як ефективний суспільний регулятор (м. Львів, 14–15 лютого 2020 р.).

Публікації. Основні висновки та окремі положення дисертаційного дослідження викладені у 5 наукових статтях у наукових фахових виданнях України й іноземних держав, 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях та засіданнях тематичних «круглих столів».

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації – 228 сторінок, з яких основного тексту – 209 сторінок, списку використаних джерел – 207 найменувань на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про апробацію результатів і публікації.

Перший розділ **«Загальні засади дослідження»** починається із підрозділу 1.1. *«Історіографічна та джерельна основа дослідження»*, де проведено науковий аналіз історіографічної та джерелознавчої основи дослідження, з'ясуванню особливостей становлення земельних правовідносин у системі політичних і правових учень, а також таких основоположних категорій та понять як «право власності на землю» та «право землекористування».

Констатовано, що беззаперечним постає той факт, в історико-правовій науці немає комплексних робіт, в яких в широкому історико-правовому контексті простежувалася б еволюція поземельних відносин та форм власності протягом усього історико-правового періоду знаходження українських земель у складі Російської імперії. За цей час неодноразово змінювалися уявлення про правову природу поземельних відносин, титулах землеволодіння та землекористування, права на землю тих, хто її обробляє. Натомість в опублікованих роботах, з цієї проблематики, є ряд аспектів, які потребують подальшої поглибленої розробки. Тому розгляд цих процесів в історико-правовому ракурсі є вельми важливим і актуальним. Яскравим свідчення чого є той факт, що в період української незалежності за спеціальністю 12.00.01 була захищена лише незначна кількість дисертаційних досліджень присвячені даній проблематиці, зокрема М. Ю. Бурдіна «Регулювання земельних відносин в Україні (друга половина XVII-XX ст.): історико-правовий та інституційний виміри» (Харків, 2017 рік) та М. Є. Махаринця «Еволюція правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939-1960-х роках» (Київ, 2021 рік) тощо.

Одне із найбільших значень при дослідженні проблематики становлення та трансформації правових засад державного управління в окреслений період мають неопубліковані матеріали державних архівів, зокрема: Державний архів Київської області (фонд 36, 210, 290, 298, 324,

329, 333, 511, 717, 859, 868, 1113, 1240, 1344, 1635, 1636, 1640, 1662, 1727, 1793); Державний архів Одеської області (фонд 2, 750); Державний архів Харківської області: (фонд 94, 592, 594, 872, 876, 292, 372, 717, 7, 373, 132). Додатково було використано й деякі архівні відомості представлені у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державному архіві Рівненської області (ДАРО), Державному архіві Волинської області (ДАВО), Державному архіві Львівської області (ДАЛО) та Державному архіві Тернопільської області (ДАТО) тощо.

У підрозділі 1.2 *«Становлення та трансформація земельних правовідносин у системі політико-правових учень»* вказано, що в основі становлення та трансформації земельних правовідносин було закладено свободу особистості, яка включала право розпоряджатися собою і своїм майном на умовах, що визначаються на власний розсуд згідно положення в суспільстві, яка згодом призводить до встановлення як особистої, так і поземельної залежності між політично та економічно-сильними і слабкими представниками землеволодіння, що постало наслідком ослабленням общинних зв'язків та підвищення ролі окремої особистості, яка не розглядалась як суб'єкт права взагалі. В залежності від історико-правових хронологічних рамок становлення та трансформації форм власності на землю в досліджуваний період можна виділити три етапи: перший (XVIII – перша половина XIX століття) – становлення нормативних засад щодо надання правомочностей на придбання землі окремих верств населення; другий (друга половина XIX століття) – реформування нормативно-правових засад регулювання земельних правовідносин за наслідками державно-правових реформ; третій (початок XX століття) – реформування форм селянського землекористування.

У підрозділі 1.3 *«Еволюція становлення поняття «права землекористування» та «права власності та землю» у ретроспективному вимірі»* акцентовано увагу на тому, що на нормативному рівні виділялося лише «право розпорядження» в якості окремого інституту, однак, необхідно відзначити, що дане право не має самостійного, певного змісту поза правом власності, а також права володіння та користування. Слідуючи традиції, сучасне земельне законодавство зберігає трактування змісту права землекористування як сукупності права володіння і користування. Так, в якості учасників земельних відносин виступають землекористувачі як особи, що володіють і користуються земельними ділянками на праві постійного (безстрокового) користування або на праві безоплатного термінового користування, але необхідно відзначити, що законодавством визнаються такими лише окремі види землекористування, тоді як, цілісне поняття

права землекористування не дається. Можливо, таке положення пов'язане з тим, що в зв'язку з проголошенням права приватної власності на землю значимість і поширеність землекористування істотно зменшилася. Таким чином, твердження про те, що умовне відділення одного з трьох елементів права власності (а саме права володіння, користування і розпорядження) утворює неповне право власності є не точним, оскільки в даному випадку мова йде про їх сукупність. У той же час, використання визначення «неповне право власності» не відображає сутності розглянутих земельних правовідносин. Ймовірно, законодавець цим визначенням підкреслював похідний, залежний характер даних відносин від права власності на землю. Однак, необхідно відзначити, що дані земельні правовідносини (правовідносини землекористування) представляли одну з правових форм, що становлять самостійний титул прав на землю.

Другий розділ **«Становлення та розвиток нормативно-правових засад регулювання земельних відносин на українських землях (XVIII- перша половина XX століття)»** складається із трьох підрозділів. У підрозділі 2.1 *«Соціально-економічні та ідеологічні засади становлення нормативно-правового оформлення земельних відносин»* констатовано, що капіталістична система, яка тільки почала затверджуватися в XIX столітті в сільському господарстві країни, не мала сил для радикального подолання пережитків феодалізму і традиційного суспільства. У селянському світі існувала цілісна система соціально-моральних уявлень і заповідей, де провідним принципом було моральне ставлення до землі і до своєї праці на ній. Господарювання на землі було особливим соціально-культурним явищем, формою суспільної свідомості та етнічної психології народу. Особливе ставлення селянина до землі і до того, що на ній росте, сформувало християнство. Для православної етики селянина було характерно розуміння праці як благословенної Богом справи, тому й не випадково, що у вітчизняній традиції станове поняття «селянин» тісно перепліталось з релігійним «християнин».

Специфіка правового регулювання земельних відносин була пов'язана з еволюційними процесами її державно-правової системи. Відносини землекористування пройшли тривалий шлях розвитку. Формування системи землекористування відбувалося як невід'ємний елемент становлення цілісної системи права власності на землю. Разом з тим, аналіз законодавства XIX століття свідчить про наявність значної кількості норм що регулюють відносини землекористування, але саме поняття «право землекористування» ні законодавством, ні теорією не виділялося. Однак, аналіз правових джерел, а також різних поглядів авторів юридичної літератури з питання правового регулювання земельних відносин в сфері землекористування, дозволяє визначити

право землекористування як сукупність правових норм, що визначають загальні умови, цільове призначення, зміст прав і обов'язків землекористувача з приводу володіння, користування і розпорядження, виділеним в установленому порядку земельною ділянкою. Зміст права землекористування в XIX столітті мало складну структуру, яка була представлена певним набором правочинів, а саме правом володіння, користування і в окремих випадках правом розпорядження. Тому поширене розуміння права землекористування зводиться лише до правомочності користування не розкриває повністю його сутність.

У підрозділі 2.2 *«Організаційно-правові засади регулювання земельних відносин у державно-управлінській діяльності на українських землях»* доведено, що розгляд окремих видів землекористування дозволяє, зробити висновок про те, що необхідною умовою стабільного і ефективного землекористування була стійкість права на земельну ділянку. При чому стійкість землекористування виражалася в довгостроковому або безстроковому характері використання землі, а також його обмеженою оборотоздатністю. Такий стан, в свою чергу, забезпечував матеріальну зацікавленість землекористувача у вкладенні праці і коштів в землю, в господарському відношенні до землі, її раціонального використання. В той же час, причина складної ситуації в земельних відносинах в сфері землекористування полягала у відсутності належної державної політики та механізмів її реалізації, недооцінення змісту і специфіки проведеної земельної реформи. Так, правова і територіальна невизначеність земельних ділянок, роздробленість права землекористування, незаконні кредитні угоди і забюрократизовані механізми розпорядження землею обмежували доступ до земельних ресурсів і не дозволяли здійснювати їх перехід до ефективно господарюючим суб'єктам. Особливістю прав на землю в досліджуваний період виступає залежність повноважень від особистості суб'єкта права, наприклад, право митрополита на землі відмінно від права монастиря на свої землі, а отже, право на землю ставилося в пряму залежність від соціального становища суб'єкта. Виникнення приватної власності на землю мало свої особливості, що в свою чергу відбилося на розвитку відносин щодо володіння і користування земельними ділянками. Це було пов'язано, перш за все, з великими просторами і низькою щільністю населення, внаслідок чого не було земельних суперечок. Позначилося також і положення окремої особи, яка не розглядалася як суб'єкт права взагалі, адже спочатку цю функцію виконувала громада, і перша форма власності на землю була общинною. З ослабленням общинних зв'язків підвищилася роль окремої особистості, створилися передумови для виникнення приватної власності на землю.

У підрозділі 2.3 «Нормативно-правові засади забезпечення державного захисту прав та свобод у сфері землекористування» акцентовано увагу на тому, що відсутність чіткого механізму правового регулювання права землекористування здатне породити проблеми в правозастосовчій практиці і як наслідок, знизити ефективність земельної політики в цілому. У зв'язку з цим, держава, як суверен, зобов'язана безперервно регулювати земельні відносини, здійснювати регулятивні функції з управління земельними ресурсами та створювати середовище для ефективного використання землі та її охорони. На підставі вищевикладеного здається можливим зробити висновок, що землекористувачі, практично в усі часи без державної підтримки, змушені були рано чи пізно поступитися своїми землями «загарбникам». У зв'язку з цим багатий історичний досвід, зокрема XIX століття, свідчить про необхідність з боку держави наступних необхідних дій: по-перше, обов'язкового контролю за виданими позиками, (особливо сільськогосподарським землекористувачам) як комерційними, так і державними кредитними організаціями; по-друге, надання максимального сприяння в захисті порушених прав. Що в свою чергу, дозволить нейтралізувати проблеми на практиці і підвищити ефективність земельної політики. Крім того, держава повинна безперервно регулювати земельні відносини; здійснювати регулятивні, охоронні функції щодо раціонального використання та управління земельними ресурсами, а також удосконалювати систему заходів захисту прав та інтересів землекористувачів, створивши умови, стійкого, стабільного, цільового використання землі, для нормального ведення господарства.

У підрозділі 2.4 «Роль органів та установ кредитно-фінансової системи у становленні нормативно-правових засад регулювання земельних відносин» аргументовано показано, що з другої половини XIX століття відбуваються важливі соціальні та економічні перетворення, які відбилися на еволюції форм земельної власності. З огляду на, що після скасування кріпосного права спостерігається тенденція скорочення дворянських земель і «трансформація дворянства з переважно, сільської групи населення у міську, так як значна частина дворянства намагалася продати землі за вигідною ціною. Великого значення набуває діяльність Державного Дворянського і Селянського земельних банків. Державному Дворянському земельному банку вдалося здійснити свою основну функцію, а саме, допомогти дворянам захистити маєтки від розорення і зберегти їх в своїх руках. Метою створення Селянського земельного банку була реалізація двоєдиного завдання: допомогти селянам купити землю, а дворянам якомога вигідніше продати її, уникаючи перекупників. У другій половині XIX століття реалізувати цю двоєдину задачу

Селянському земельному банку вдавалося тільки частково. Дворянам було вигідно продавати свою землю через Селянський земельний банк, а умови надання кредитів для селян на початкових етапах діяльності банку були далеко не вигідними для них. Беручи до уваги, спрямованість політики уряду на підтримку общинного селянського землеволодіння, кредити надавалися Селянським земельним банком на більш вигідних умовах і в великих розмірах товариствам, ніж індивідуальним селянським господарствам.

Третій розділ **«Зародження окремих витоків інституту приватної власності на землю на українських землях (XVIII – перша половина XX століття)»** характеризується об'єднанням трьох підрозділів в яких розкриваються змістовні та комплексні засади виникнення окремих витоків інституту приватної власності на землю. У підрозділі 3.1 *«Організаційно-правові засади становлення інституту права приватної власності на землю»* аргументовано показано, що відносини власності, пов'язані з присвоєнням в першу чергу основного багатства людства – землі та її плодів, багато в чому визначають розвиток суспільства, його соціальну стратифікацію, відносини в системі «особистість – держава». Виникнення відносин власності – закономірний етап розвитку людства. З'явившись на певному етапі соціального розвитку, власність еволюціонує разом із суспільством, багато в чому визначаючи тенденції цього розвитку. Право власності, опосередковує відносини власності, не тільки юридично оформляє ці відносини і забезпечує їх захист, але і, в свою чергу, чинить активний вплив на їх функціонування. Відтак, протягом розвитку державності відносини в сфері власності завжди мають пріоритетне значення. При цьому юридичні засоби підтримують їх нормальне функціонування і розвиток. Разом з тим на певних його етапах періодично визріває конфлікт інтересів власників і не власників, що виходить за рамки суто юридичних відносин. Тоді виникає необхідність кардинальної зміни відносин власності, пошук дієвого юридичного механізму, що забезпечує їх захист. Настає епоха великих соціальних реформ, а якщо вони з тих чи інших причин вони затримуються, – соціальних вибухів і революційного перерозподілу власності, відтак, історія поземельних відносин й рясніє прикладами того і іншого.

У підрозділі 3.2 *«Нормативно-правові засади становлення та розвитку права приватної власності на землю на українських територіях (XVIII – середина XIX століття)»* визначено, що до XVIII століття в нормах позитивного права не було поняття власності на землю. З середини XVIII століття землекористування здійснювалося в двох основних формах: вотчинна і помісна. Приватна власність на землю для привілейованого стану була встановлена лише у другій половині XVIII

століття за результатами звільнення дворянства від обов'язкової служби, відтак право на землю перестало залежати від государевої служби та остаточно оформлено у 1785 році за результатами прийняття Маніфесту «Про дарування вільності та свободи всьому дворянству». Відбулася абсолютизація прав дворянства на землю, юридично оформилося право його власності на землю. Селяни аж до середини XIX ст. мали тільки право обробки землі. Громада розподіляла земельні ділянки між селянами, стежила за використанням землі за призначенням, здійснювала переділи земель з метою вирівнювання якості земельних ділянок, забезпечувала грошові і натуральні збори на користь поміщика. Поземельні відносини в громаді будувалися на підставі норм звичаєвого права. Початок руйнування монополії дворян на земельну власність було покладено у XIX століття за результатами надання права всім вільним громадянам купувати в приватну власність вільну, незаселену землю поза містами, а згодом й успадковувати земельні ділянки. Селянська реформа 1861 року була проведена з консервативно-охоронних позицій та не зробила селян власниками землі, так як громада виконувала адміністративно-фіскальні та земельно-регулятивні функції, а реформа привела, з одного боку, до концентрації великої земельної власності в руках латифундистів, а з іншого – до обезземелення і малоземелля мільйонів селян.

У підрозділі 3.3. «Еволюція та трансформація права приватної власності на землю на українських територіях (кінець XIX – початок XX століття)» з'ясовано, що кардинальні перетворення поземельних відносин почалися в період столипінської реформи. Центральною ідеєю столипінської реформи стало руйнування селянської земельної громади, закріплення наділів в приватній власності селян, створення прогресивної системи землеробства, усунення малоземелля селян за рахунок освоєння нових земель і покупки земель через Селянський банк. Натомість націоналізація земель не допускалась, а перерозподіл земель вважав можливим лише шляхом скупки продаваних земель державою і перепродажу їх селянам. В результаті замість єдиної системи землекористування утворилося безліч форм землекористування: поміщицьке, общинне, подвірне, хутірське, висівкове. Крім того, існували численні форми власності, введені ще в минулих століттях. Норми земельного права, що регулювали землеволодіння та землекористування, були вельми строкаті й різноманітні, розкидані в різних частинах Зводу законів Російської імперії, що пояснювалося відмінностями прав на землю в залежності від характеру речового об'єкта, їх суб'єктів, способів володіння, напрямів державної політики в умовах, що змінюються. На земельні відносини накладався буржуазний відбиток відносин, що вносить свої корективи в земельно-правове регулювання: з

метою недопущення дроблення земельних володінь. Відтак, було сформовано цілісну систему земельного ладу, яка включала державі землі, монастирські землі, майоратні землі, приватновласницькі землі, громадські та посесійні землі. Аналізуючи період столипінської аграрної реформи та період розвитку земельних відносин до 1917 року, можна зробити висновок про те, що в земельні відносини проникли, нарешті, ринкові відносини, наслідком яких стало підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Нові ринкові відносини в цей період співіснували зі старими, напів-кріпацькими, що і зумовило складності в правовому регулюванні земельних відносин, подрібненість і запутаність земельного законодавства, не розробленість земельного права на теоретичному рівні.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне теоретико-прикладне узагальнення й надано нове вирішення наукової проблематики у вітчизняній історії держави та права, що полягає в системному дослідженні історичного досвіду становлення та трансформації форм власності на землю на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії. Доктринальне узагальнення одержаних результатів дисертаційної роботи надало змогу сформулювати такі важливі висновки:

1. В основі зародження права власності у сфері земельних відносин в період знаходження українських земель у складі Російської імперії лежала свобода особистості, яка включала право розпоряджатися собою і своїм майном на умовах, що визначаються на власний розсуд згідно положення в суспільстві, яка згодом призводить до встановлення як особистої, так і поземельної залежності між політично та економічно-сильними і слабкими представниками землеволодіння, що постало наслідком ослабленням обцинних зв'язків та підвищення ролі окремої особистості, яка не розглядалась як суб'єкт права взагалі.

2. В залежності від історико-правових хронологічних рамок становлення та трансформації форм власності на землю в досліджуваний період можна виділити три етапи: перший (XVIII – перша половина XIX століття) – становлення нормативних засад щодо надання правомочностей на придбання землі окремих верств населення; другий (друга половина XIX століття) – реформування нормативно-правових засад регулювання земельних правовідносин за наслідками державно-правових реформ; третій (початок XX століття) – реформування форм селянського землекористування.

Незважаючи на безліч правових норм, що регулюють земельні відносини, земельне право як таке, не було структуроване як окрема

система знань, що вочевидь не давало науково-концептуально оформитись в якості окремого елементу правової системи. Відтак, аналіз законодавства XIX століття свідчить про наявність значної кількості норм, що регламентують сферу землекористування, які містилися в Положенні про нотаріальну частину, Зводі законів про стани, в статутах про сільське господарство, будівельному, лісовому статутах тощо. Однак, сам термін «право землекористування» в XIX столітті законодавчо не був закріплений. У правовій системі для позначення земельних відносин, що становлять сферу землекористування, використовувалися різні поняття «право володіння», «землеволодіння», «спадкове володіння», «право користування» або «права неповної власності» тощо. Подібне неоднозначне трактування відносин землекористування породило в наукових колах з цього приводу різного роду дискусії.

3. Нормативне визначення поняття «права землекористування» з'явилося лише на початку XX століття, в зв'язку із революційними змінами, які поклали початку новій системі земельних відносин, де єдиним землевласником була держава. З'являється поняття «право землекористування», яке вперше законодавчо було закріплено в Декреті «Про землю» від 27 жовтня 1917 року. У той же час, не дивлячись на те, що встановлювалася виключна державна власність на землю, а передача землі в користування селянства і встановлення трудового селянського землекористування розглядалися в якості найважливішого принципу Декрету, проте, поняття землекористування так і не розкривалося. У законодавстві було закріплено лише поняття «права землекористування» і перераховані основні суб'єкти даного права, що в свою чергу досить яскраво відображено в дослідженнях радянських вчених по розробці даного визначення. Внаслідок чого, термін землекористування доцільно розглядати в двох значеннях: як територіальне утворення (частина земельного фонду); як форма користування землею (безкоштовне безстрокове користування). Резюмуючи вищевикладене, право володіння являє собою встановлену законом можливість фактичного володіння земельною ділянкою; право користування як встановлена законом можливість господарської та іншої експлуатації землі, а також вилучення корисних властивостей і використання для інших цілей й задоволення потреб суспільства; право розпорядження – допустима законом можливість визначати юридичну долю земельної ділянки. На підставі аналізу, яких, представляється можливим зробити висновок, що в зміст права землекористування включаються всі вищезазначені правомочності, але головним та визначальним є саме право користування.

4. Специфіка правового регулювання земельних відносин була пов'язана з еволюційними процесами її державно-правової системи.

Відносини землекористування пройшли тривалий шлях розвитку. Формування системи землекористування відбувалося як невід'ємний елемент становлення цілісної системи права власності на землю. Разом з тим, аналіз законодавства XIX століття свідчить про наявність значної кількості норм що регулюють відносини землекористування, але саме поняття «право землекористування» ні законодавством, ні теорією не виділялося. Однак, аналіз правових джерел, а також різних поглядів авторів юридичної літератури з питання правового регулювання земельних відносин в сфері землекористування, дозволяє визначити право землекористування як сукупність правових норм, що визначають загальні умови, цільове призначення, зміст прав і обов'язків землекористувача з приводу володіння, користування і розпорядження, виділеним в установленому порядку земельною ділянкою. Зміст права землекористування в XIX столітті мало складну структуру, яка була представлена певним набором правочинів, а саме правом володіння, користування і в окремих випадках правом розпорядження. Тому поширене розуміння права землекористування зводиться лише до правомочності користування не розкриває повністю його сутність.

5. Розгляд окремих видів землекористування дозволяє, зробити висновок про те, що необхідною умовою стабільного і ефективного землекористування була стійкість права на земельну ділянку. При чому стає стабільність юридичних конструкцій, що регламентували права на земельну ділянку виражалася в довгостроковому або безстроковому характері використання землі, а також його обмеженою оборотоздатністю. Такий стан, в свою чергу, забезпечував матеріальну зацікавленість землекористувача у вкладенні праці і коштів в землю, в господарському відношенні до землі, її раціонального використання. В той же час, причина складної ситуації в земельних відносини в сфері землекористування полягала у відсутності належної державної політики та механізмів її реалізації, недооцінення змісту і специфіки проведеної земельної реформи. Так, правова і територіальна невизначеність земельних ділянок, роздробленість права землекористування, незаконні кредитні угоди і бюрократизовані механізми розпорядження землею обмежували доступ до земельних ресурсів і не дозволяли здійснювати їх перехід до ефективно господарюючим суб'єктам.

6. Особливістю прав на землю в досліджуваній період виступає залежність повноважень від особистості суб'єкта права, наприклад, право митрополита на землі відмінно від права монастиря на свої землі, а отже, право на землю ставилося в пряму залежність від соціального становища суб'єкта. Виникнення приватної власності на землю мало свої особливості, що в свою чергу відбулося на розвитку відносин щодо володіння і користування земельними ділянками. Це

було пов'язано, перш за все, з великими просторами і низькою щільністю населення, внаслідок чого не було земельних суперечок. Позначилося також і положення окремої особи, яка не розглядалася як суб'єкт права взагалі, адже спочатку цю функцію виконувала громада, і перша форма власності на землю була общинною. З ослабленням общинних зв'язків підвищилася роль окремої особистості, створилися передумови для виникнення приватної власності на землю.

7. Дослідження суспільних відносин в питаннях землеволодіння та землекористування дозволяє говорити про те, що в період із XIX по XX століття законодавство йшло в напрямку надання селянському стану прав на землю, рівних праву особистої власності на землю. Це право включало володіння землею, право використовувати землю й обмежувалося обов'язком не порушувати права власників сусідніх ділянок і права сервітуту. Право розпорядження земельною ділянкою полягало в праві укласти всі види угод, передбачених цивільним законодавством для нерухомості, а також здійснювати інші дії, передбачені правом для розпорядження нерухомістю. Зміст цих обмежень носив в більшості випадків політичний характер і обумовлювалося значним впливом консервативних кіл, які складалися в основному з великих землевласників, і переважанням на початку реформ ідеології общинного ладу. Громада, здійснюючи свої права, могла здійснювати періодичні переділи землі селян, могла продавати, здавати в оренду земельний наділ за погодженням з користувачем. Громада розпоряджалася надрами, випасами, луками. Натомість, важливою рисою реформування земельних правовідносин у XIX століття постала та обставина, що вводилася кадастрова диференціація категорій земель, тобто земля як повноцінний об'єкт цивільних прав отримала свою оцінку та ділилася на три категорії, з урахуванням місцевості, якості ґрунту, чисельності населення, рівня торговельно-промислового і транспортного розвитку, що вже майже повністю збігається з методами оцінки земель в даний час. Таким чином для кожної місцевості встановлювалися свої норми (вища і нижча) земельних наділів.

8. Правовий режим володіння та користування землею відрізнявся не тільки різноманітністю форм і змісту в рамках єдиного правового простору, а й помітно відрізнявся стосовно окремих регіонів, зокрема у межах однієї держави складалися не зовсім однакові правові режими земель, оскільки законодавство охоплювало не всі питання регулювання використання, перерозподілу і охорони земель, і джерелом регламентації їх правового режиму вважалися численні підзаконні акти (укази, статuti, положення тощо), які в той час могли врахувати місцеву специфіку земельних відносин при взаємопроникненні права і місцевого звичаю. Крім вищезазначеного географічного розмаїття земельно-

майнових відносин, необхідно відзначити також існування окремих вузькоспеціальних речових прав на землю, наприклад володіння казенними землями відведеними приватним особам під господарські цілі тощо.

9. У вітчизняному державно-суспільному житті кінця XIX століття з'явилися і такі форми земельно-майнових відносин, як повне і неповне право користування, в залежності від обсягу правомочностей, що належать користувачеві. До неповного праву користування відносили, наприклад, право випасу і сінокосіння земельних угідь. Якщо ж до них додавалося право оранки угідь, то це вважалося повним правом користування. Відомий в аналізованому періоді і земельний сервітут. А отже, земельне законодавство пройшло шлях від повної відсутності прав селян на землю до надання селянському стану, при певних умовах, повноцінного права власності на оброблювану їм землю. Селяни наділялися не тільки правом володіння і користування землею відповідно до її призначення, а й отримали можливість реально розпоряджатися своєю землею.

10. З другої половини XIX століття відбуваються важливі соціальні та економічні перетворення, які відбилися на еволюції форм земельної власності. З огляду на, що після скасування кріпосного права спостерігається тенденція скорочення дворянських земель і трансформація дворянства з переважно, сільської групи населення у міську, так як значна частина дворянства намагалася продати землі за вигідною ціною. Великого значення набуває діяльність Державного Дворянського і Селянського земельних банків. Державному Дворянському земельному банку вдалося здійснити свою основну функцію, а саме, допомогти дворянам захистити маєтки від розорення і зберегти їх в своїх руках. Метою створення Селянського земельного банку була реалізація двоєдиного завдання: допомогти селянам купити землю, а дворянам якомога вигідніше продати її, уникаючи перекупників. У другій половині XIX століття реалізувати цю двоєдину задачу Селянському земельному банку вдавалося тільки частково. Дворянам було вигідно продавати свою землю через Селянський земельний банк, а умови надання кредитів для селян на початкових етапах діяльності банку були далеко не вигідними для них. Беручи до уваги, спрямованість політики уряду на підтримку общинного селянського землеволодіння, кредити надавалися Селянським земельним банком на більш вигідних умовах і в великих розмірах товариствам, ніж індивідуальним селянським господарствам.

11. Право власності, опосередковує економічні відносини власності, які виражають максимальну ступінь панування над річчю, що формується поступово. Складові його елементи – право користування,

право володіння і право розпорядження формуються не відразу. Фактичне володіння і супутнє йому використання речі відповідно до її призначення отримують юридичне закріплення у вигляді прав володіння та користування. З моменту їх доповнення правом розпорядження, складається весь набір правомочностей власника і юридично оформляється право власності. При цьому, як показує історія земельних відносин на українських землях, фактичні відносини власності далеко не відразу отримують юридичне оформлення.

Протягом розвитку державності відносини в сфері власності завжди мають пріоритетне значення. При цьому юридичні засоби підтримують їх нормальне функціонування і розвиток. Разом з тим на певних його етапах періодично визріває конфлікт інтересів власників і не власників, що виходить за рамки суто юридичних відносин. Тоді виникає необхідність кардинальної зміни відносин власності, пошук дієвого юридичного механізму, що забезпечує їх захист. Настає епоха великих соціальних реформ, а якщо вони з тих чи інших причин вони затримуються, – соціальних вибухів і революційного перерозподілу власності, відтак, історія поземельних відносин й рясніє прикладами того і іншого.

Кардинальні перетворення поземельних відносин почалися в період столипінської реформи. Центральною ідеєю столипінської реформи стало руйнування селянської земельної громади, закріплення наділів в приватній власності селян, створення прогресивної системи землеробства, усунення малоземелля селян за рахунок освоєння нових земель і покупки земель через Селянський банк. Натомість націоналізація земель не допускалась, а перерозподіл земель вважав можливим лише шляхом скупки продаваних земель державою і перепродажу їх селянам. В результаті замість єдиної системи землекористування утворилося безліч форм землекористування: поміщицьке, общинне, подвірне, хутірське, висівкове. Крім того, існували численні форми власності, введені ще в минулих століттях. Норми земельного права, що регулювали землеволодіння та землекористування, були вельми строкаті й різноманітні, розкидані в різних частинах Зводу законів Російської імперії, що пояснювалося відмінностями прав на землю в залежності від характеру речового об'єкта, їх суб'єктів, способів володіння, напрямів державної політики в умовах, що змінюються. На земельні відносини накладався буржуазний відбиток відносин, що вносить свої корективи в земельно-правове регулювання: з метою недопущення дроблення земельних володінь. Відтак, було сформовано цілісну систему земельного ладу, яка включала державні землі, монастирські землі, майоратні землі, приватновласницькі землі, громадські та посесійні землі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Жиравецький Т.М. Становлення та трансформація земельних правовідносин у системі політико-правових учень (на прикладі XVIII – першої половини XX століття). *Правові новели*. 2020. № 12. Том 3. С. 7-12.
2. Жиравецький Т.М. Еволюція становлення поняття «права землекористування» та «права власності та землю» у ретроспективному вимірі. *Право і суспільство*. 2021. № 1. Ч. 2. С. 3-6.
3. Жиравецький Т.М. Соціально-економічні та ідеологічні засади становлення нормативно-правового оформлення земельних відносин (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 298-300.
4. Жиравецький Т.М. Нормативно-правові засади забезпечення державного захисту й реалізації прав та свобод у сфері землекористування (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. №1 (37). Vol. 2. С. 239-243.
5. Жиравецький Т.М. Організаційно-правові засади регулювання земельних відносин у державно-управлінській діяльності (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2. С. 267-271.
6. Жиравецький Т.М. Роль органів та установ кредитно-фінансової системи у становленні нормативно-правових засад регулювання земельних відносин (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17–18 лютого 2017 р. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С. 6-10.
7. Жиравецький Т.М. Організаційно-правові засади становлення інституту права приватної власності на землю (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 13–14 січня 2017 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. С. 8-10.
8. Жиравецький Т.М. Нормативно-правові засади становлення та розвитку права приватної власності на землю на українських територіях (XVIII – середина XIX століття). *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* :

матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 26–27 жовтня 2018 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 10-12.

9. Жиравецький Т.М. Еволюція та трансформація права приватної власності на землю на українських територіях (кінець XIX – початок XX століття). *Сучасне правотворення: питання теорії та практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 31 травня – 1 червня 2019 р. – Дніпро : ГО «Правовий світ», 2019. С. 19-22.

10. Жиравецький Т.М. Теоретико-прикладні аспекти становлення форм власності на землю (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 14–15 лютого 2020 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 7-11.

АНОТАЦІЯ

Жиравецький Т. М. Становлення та трансформація форм власності на землю: історико-правове дослідження (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2021.

У вказаному дисертаційному досліджено всебічно розглянуто становлення та трансформацію форм власності на землю на українських територіях, що перебували у складі Російської імперії. Всебічно охарактеризовано становлення та трансформацію земельних правовідносин у системі політико-правових учень та розвиток нормативно-правових засад регулювання земельних відносин. Визначено та представлено комплексний аналіз інституту приватної власності на землю.

Ключові слова: земельні відносини, інститут приватної власності на землю, українські території у складі Російської імперії, правове регулювання, форми власності, українські губернії.

АННОТАЦИЯ

Жиравецкий Т. М. Становление и трансформация форм собственности на землю: историко-правовое исследование (на материалах украинских губерний в составе Российской империи). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права, история политических и правовых учений» (081 – Право). Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2021.

В Указанном диссертационном исследовании всесторонне рассмотрены вопросы становления и трансформации форм собственности на землю на украинских территориях, что находились в составе Российской империи. Всесторонне охарактеризовано становления и трансформация земельных правоотношений в системе политико-правовых учений и развитие нормативно-правовых основ регулирования земельных отношений. Определен и представлен комплексный анализ института частной собственности по на землю.

Доказано, что в основе зарождения права собственности в сфере земельных отношений лежала свобода личности, которая включала право распоряжаться собой и своим имуществом на условиях, определяемых по своему усмотрению согласно положению в обществе, которая впоследствии приводит к установлению как личной, так и поземельной зависимости между политически и экономически сильными и слабыми представителями землевладения, встал следствием ослаблением общинных связей и повышение роли отдельной личности, не рассматривалась как субъект права вообще. Акцентировано внимание на том, что в первую очередь право собственности на землю включало такие правомочия как владение и пользование, а право распоряжаться земельным участком гарантировалось только в виде возможности заключения отдельных сделок, закреплялись нормами позитивного права в отношении объектов недвижимого имущества в силу отсутствия особого правового режима земли как объекта гражданско-правового оборота. В то же время констатировано, что земля находясь в оперативном управлении и ведении общин олицетворенной как объект государственно-управленческой деятельности, получала правовое регулирование государством в лице соответствующей общины, которая занималась распределением земельных участков между крестьянами, обеспечивала контрольно-надзорные функции за их надлежащим использованием, взысканием сборов и налогов, применяя на уровне норм публичного права – нормы обычного права как регулятор земельных отношений.

Ключевые слова: земельные отношения, институт частной собственности на землю, украинские территории в составе Российской

империи, правовое регулирование, формы собственности, украинские губернии.

SUMMARY

Zhyravetskyi T. M. Formation and transformation types of property ownership of land: historical and legal research (on the materials of Ukrainian governors within the Russian Empire).

Thesis for a Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.01 –Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Scholars. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2021.

In this dissertation, the formation and transformation of land ownership forms in the Ukrainian territories that were part of the Russian Empire comprehensively considered. The formation and transformation of land legal relations in the system of political and legal teachings and the development of normative and legal principles of land relations regulation comprehensively characterized. A comprehensive analysis of the institute of private land ownership defined and presented.

The introduction of the dissertation presents the relevance of the topic, defines its connection with scientific programs, plans, topics, goals and objectives of research, its object and subject, research methods, reveals the scientific novelty and practical significance of the results obtained, provides data on their testing and structure of the work.

The work has improved: scientific periodization of the evolution of land ownership in the period under study by distinguishing three stages: the first (XVIII - first half of the XIX century) – the formation of regulations on the granting of land acquisition rights to certain segments of the population; second (second half of the XIX century) – reforming the legal framework for regulating land relations as a result of state and legal reforms; third – reforming the forms of peasant land use (early twentieth century).

For the first time proved that the origin of property rights in the field of land relations was based on the freedom of the individual, which included the right to dispose of themselves and their property on terms determined at its discretion according to society, which subsequently leads to both personal and land dependence between politically and economically strong and weak representatives of land tenure, which resulted in the weakening of communal ties and increasing the role of the individual, who was not considered a subject of law at all; emphasis was placed on the fact that the primary right of ownership of land included such powers as possession and use, and the right to dispose of land was guaranteed only in the form of the possibility of concluding certain transactions, which were enshrined in positive law on real

estate due to lack of special legal land regime as an object of civil law circulation.

It stated that the land, being under the operational management of the communities, was personified as an object of state administrative activity, which received legal regulation by the state in the person of the respective community, which was engaged in distribution of land plots collection of fees and taxes, applying at the level of public law – customary law as a regulator of land relations. Also determined that in the Ukrainian lands, which were part of the Russian Empire, the legal regime of land ownership and use differentiated depending on the specifics of local customs, and its unification limited by the lack of proper legal regulation of all spheres of public relations related to land use, redistribution and protection.

It proved that the legal regulation of land relations and determination of land ownership was carried out through the field of civil law as a result due to its specificity numerous norms in the field of land use were enshrined in bylaws in agriculture, forestry and construction statutes, which slowed down rights and ensuring the rational and efficient use of land and it shown that considering various legal forms of land use it becomes obvious that a necessary condition for stable and efficient land use was the stability of land rights, so different types and forms of land use acted as legal forms of ensuring general legal rights and guarantees of landowners and land users.

Keywords: land relations, institute of private land ownership, Ukrainian territories within the Russian Empire, legal regulation, forms of ownership, Ukrainian provinces.